TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2024-yil 3-son

VOLUME 4 / ISSUE 3 / 2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.3.

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

"Yurisprudensiya" – "Юриспруденция" – "Jurisprudence" huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 1140-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro'yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Muharrirlar:
Sh. Jahonov, Y. Yarmolik, E. Mustafayev, K. Abduvaliyeva, Y. Mahmudov, M. Sharifova

Musahhih:
S. Rasulova

Texnik muharrir:
U. Sapayev

Dizayner:
D. Rajapov

Tahririyat manzili:
100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: jurisprudence.tsul.uz
E-mail: lawjournal@tsul.uz
Obuna indeksi: 1387

Jurnal 24.06.2024-yilda bosmaxonaga topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.
Shartli 10,2 b.t. Adadi: 100.
Buyurtma raqami: 86.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

J. Allayorov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy boshqarmasi boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

MAS'UL MUHARRIR

N. Ramazonov – Toshkent davlat yuridik universiteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

J. Blum – Boston kolleji Huquq maktabi professori, huquq doktori (Boston, AQSH)

M. Vishovatiy – Gdansk universiteti professori (Gdansk, Polsha)

A. Hoshimxonov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

M. Axmedshayeva – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

X. Xayitov – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

I. To'raboyev – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Toshkent, O'zbekiston)

S. Xolboyev – O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy maktabi dotsenti, yuridik fanlar nomzodi, (Toshkent, O'zbekiston)

N. Raxmonkulova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

J. Ne'matov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

M. Kurbanov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Toshkent, O'zbekiston)

R. Kuchkarov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b., filologiya fanlari nomzodi (Toshkent, O'zbekiston)

УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Правовой научно-практический журнал «Юриспруденция – Yurisprudensiya – Jurisprudence» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 1140.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве Высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Редакторы:
Ш. Жахонов, Е. Ярмолик,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Й. Махмудов, М. Шарифова

Корректор:
С. Расулова

Технический редактор:
У. Сапаев

Дизайнер:
Д. Ражапов

Адрес редакции:
100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: jurisprudence.tsul.uz
E-mail: lawjournal@tsul.uz
Подписной индекс: 1387

Журнал передан в типографию 24.06.2024.
Формат бумаги: А4.
Усл. п. л. 10,2. Тираж: 100 экз.
Номер заказа: 86.

Отпечатано в типографии ТГЮУ.

© Ташкентский государственный юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Ж. Аллаёров – доктор философии по юридическим наукам, доцент, начальник управления по науке Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Н. Рамазонов – доктор философии по филологическим наукам, доцент, заведующий кафедрой узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Дж. Блум – доктор права, профессор Школы права колледжа Бостона (Бостон, США)

М. Вишоватый – профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Хошимхонов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Ахмедшаева – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Х. Хаитов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

И. Турабоев – доктор философии по юридическим наукам, и. о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

С. Холбоев – кандидат юридических наук, доцент Высшей школы судей при Верховном судейском совете Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Н. Рахмонкулова – доктор юридических наук, доцент Университета мировой экономики и дипломатии (Ташкент, Узбекистан)

З. Эсанова – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Курбанов – доктор философии по юридическим наукам, доцент (Ташкент, Узбекистан)

Р. Кучкаров – кандидат филологических наук, и. о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

FOUNDER: TASHKENT STATE UNIVERSITY OF LAW

"Yurisprudensiya" – "Юриспруденция" – "Jurisprudence" legal scientific and practical journal was registered by the Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020 with certificate No. 1140.

The journal is included in the list of journals of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of journal materials are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Editors:
Sh. Jakhonov, Y. Yarmolik, E. Mustafaev, K. Abduvalieva, Y. Makhmudov, M. Sharifova

Proofreader:
S. Rasulova

Technical editor:
U. Sapaev

Designer:
D. Rajapov

Editorial office address::
100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz
E-mail: reviewjournal@tsul.uz
Subscription index: 1385.

The journal is submitted to the Printing house on 24.06.2024.
Paper size: A4.
Cond. p.p. 10,2. Unit: 100.
Order: 86.

Published in Printing house of TSUL.

© Tashkent State University of Law

CHIEF EDITOR
B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR
J. Allayorov – Head of the Scientific Department of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences, Associate Professor

EXECUTIVE EDITOR
N. Ramazonov – Head of the Department of Uzbek Language and Literature of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD
J. Blum – Professor of Law School of Boston College, Doctor of Law (Boston, USA)

M. Vishovatiy – Professor of the University of Gdańsk (Gdansk, Poland)

A. Khoshimxonov – Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Axmedshaeva – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

X. Xayitov – Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

I. Turaboev – Acting Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

S. Xolboev – Associate Professor of the Supreme School of Judges under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

N. Raxmonkulova – Associate Professor of the University of World Economy and Diplomacy, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Z. Esanova – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Ne'matov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Kurbanov – Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

R. Kuchkarov – Acting Associate Professor of Tashkent State University of Law, Candidate of Philological Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

8 **NARZIYEV OTABEK SADIYEVICH, IGAMBERDIYEVA XURSHIDA XISLATILLAYEVNA**
O‘zbekistonda venchur fondlarni tartibga solishda bank faoliyatidagi qoidalarni qo‘llash

17 **EGAMBERDIYEV EDUARD XAJIBAYEVICH, SHAIMARDANOVA DILAFRUZ DILMURATOVNA**
Eksklyuziv blokcheyn va merosxo‘rlik huquqi: raqamli merosni boshqarishda zamonaviy yondashuvlar

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQI. IQTISODIY PROTSESSUAL HUQUQI. HAKAMLIK JARAYONI VA MEDIATSIYA

26 **KARIMOVA MADINA MIRZADJANOVNA**
Notarial jarayon tushunchasi va uning xususiyatlari

12.00.06 – TABIIY RESURSLAR HUQUQI. AGRAR HUQUQ. EKOLOGIK HUQUQ

34 **XUDOYQULOVA DILOROM XOLOVNA**
Mamlakatimizda aholining ekologik savodxonligini rivojlantirishda ekologik-huquqiy targ‘ibotning o‘rni va ahamiyati

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

43 **XAYDAROV SHUXRATJON DJUMAYEVICH**
Insonni uning a’zolarini va (yoki) to‘qimalarini transplantatsiya uchun olishga rozilik berishga majburlash jinoyati tushunchasi hamda belgilari

55 **XUDAYKULOV FERUZBEK XURRAMOVICH**
Jinoyat huquqida ijtimoiy xavfli harakat tushunchasi, mohiyati va uning belgilari

13.00.02 – TA’LIM VA TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI (SOHALAR BO‘YICHA)

66 **ZIYAMUXAMEDOVA SHAHNOZA TOLKUNOVNA**
-La +-sh va -lash affiksli so‘zshakllar orasidagi omonimiya

YURIDIK FANLARNI O‘QITISH

77 **ABDURASULOVA QUMRINISA RAIMKULOVNA, UMIRZAKOV BEGZOD ATABOYEVICH**
Kriminologiya fanining vujudga kelishi, dolzarb vazifalari va rivojlanish istiqbollari

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

8 **НАРЗИЕВ ОТАБЕК САЪДИЕВИЧ, ИГАМБЕРДИЕВА ХУРШИДА ХИСЛАТИЛЛАЕВНА**
Регулирование венчурных фондов аналогично банковской деятельности в Узбекистане

17 **ЭГАМБЕРДИЕВ ЭДУАРД ХАЖИБАЕВИЧ, ШАИМАРДАНОВА ДИЛАФРУЗ ДИЛМУРАТОВНА**
Эксклюзивный блокчейн и наследственное право: современные подходы к управлению цифровым наследством

12.00.04 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ТРЕТЕЙСКИЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ

26 **КАРИМОВА МАДИНА МИРЗАДЖАНОВНА**
Понятие нотариального процесса и его характерные черты

12.00.06 – ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО. АГРАРНОЕ ПРАВО. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

34 **ХУДОЙКУЛОВА ДИЛОРОМ ХОЛОВНА**
Роль и значение экологической правовой пропаганды в развитии экологической информированности населения в нашей стране

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

43 **ХАЙДАРОВ ШУХРАТЖОН ДЖУМАЕВИЧ**
Определение и характеристика преступления принуждения человека к согласию на изъятие у него органов и (или) тканей для трансплантации

55 **ХУДАЙКУЛОВ ФЕРУЗБЕК ХУРРАМОВИЧ**
Понятие, сущность и признаки общественно опасного деяния в уголовном праве

13.00.02 – ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ (ПО ОТРАСЛЯМ)

66 **ЗИЯМУХАМЕДОВА ШАХНОЗА ТОЛКУНОВНА**
Омонимия между словоформами с аффиксами -la + -sh и -lash

ПРЕПОДАВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

77 **АБДУРАСУЛОВА КУМРИНИСА РАИМКУЛОВНА, УМИРЗАКОВ БЕГЗОД АТАБОЕВИЧ**
Возникновение, актуальные задачи и перспективы развития науки криминологии

CONTENTS

12.00.03 – CIVIL LAW. ENTREPRENEURSHIP LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

8 **NARZIEV OTABEK SADIEVICH, IGAMBERDIEVA KHURSHIDA KHISLATILLAEVNA**
Applying banking activity rules to the regulation of venture funds in Uzbekistan

17 **EGAMBERDIEV EDUARD KHAJIBAYEVICH, SHAIMARDANOVA DILAFRUZ DILMURATOVNA**
Exclusive blockchain and inheritance law: modern approaches to digital inheritance management

12.00.04 – CIVIL PROCEDURAL LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW. ARBITRATION AND MEDIATION.

26 **KARIMOVA MADINA MIRZADJANOVNA**
The concept of notarial process and its characteristic features

12.00.06 – THE LAW OF NATURAL RESOURCES. AGRARIAN LAW. ENVIRONMENTAL LAW

34 **KHUDOYKULOVA DILOROM KHOLOVNA**
The role and significance of ecological legal propaganda in developing the ecological literacy of the population in our country

12.00.08 – CRIMINAL LAW, PREVENTION OF OFFENSES. CRIMINOLOGY. CRIMINAL PROCEDURAL LAW

43 **SHUKHRATJON JUMAEVICH KHAYDAROV**
Definition and characteristics of the crime of forcing a person to consent to obtaining his organs and (or) tissue for transplantation

55 **KHUDAYKULOV FERUZBEK KHURRAMOVICH**
The concept, nature and its characteristics of a socially dangerous action in criminal law

13.00.02 – THEORY AND METHODOLOGY OF EDUCATION AND UPBRINGING (BY FIELDS)

66 **ZIYAMUKHAMEDOVA SHAKHNOZA TOLKUNOVNA**
Homonymy between the word forms with affixes -la + -sh and -lash

TEACHING LEGAL SCIENCES

77 **ABDURASULOVA KUMRINISA RAIMKULOVNA, UMIRZAKOV BEGZOD ATABOEVICH**
The emergence of the science of criminology, actual tasks and development prospects

Kelib tushgan / Получено / Received: 10.05.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 22.05.2024
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 24.06.2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.3./MQHP9203
UDC: 343.9(045)(575.1)

KRIMINOLOGIYA FANINING VUJUDGA KELISHI, DOLZARB VAZIFALARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Abdurasulova Qumrinisa Raimkulovna,
Oʻzbekiston Respublikasi IIV akademiyasi
Huquqbuzarliklar profilaktikasi kafedrasi professori,
yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0002-6010-5707
e-mail: q.abdurasulova@gmail.com

Umirzakov Begzod Ataboyevich,
Oʻzbekiston Respublikasi IIV akademiyasi
Kriminologiya kafedrasi boshligʻi,
yuridik fanlar boʻyicha falsafa doktori (PhD), dotsent
ORCID: 0009-0003-2843-5145
e-mail: umirzakovbegzod054@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada kriminologiyaning fan sifatida vujudga kelishining ijtimoiy zarurati, rivojlanishining istiqbollari va hozirgi kundagi dolzarb vazifalari tahlil qilingan. Kriminologiya oʻz maqsadiga koʻra jinoyatchilik, uning sabab va shart-sharoitlari, jinoyatchi shaxsi, jinoyatdan jabrlanuvchi, jinoyatlar profilaktikasining mohiyati, xususiyati va qonuniyatlarini oʻrganish, jinoyatchilikning alohida turlari hamda yoʻnalishlariga kriminologik tavsif berish, jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini oshirish choralarini ishlab chiqish hamda huquqbuzarliklar profilaktikasi amaliyotini ilmiy taklif va tavsiyalar bilan taʼminlovchi ijtimoiy-huquqiy fan ekanligi asoslangan. Ushbu fan boshqa huquqiy fanlarga nisbatan "yosh" boʻlsa-da, ham ijtimoiy, ham huquqiy fanlar bilan aloqadorlikda jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotini zarur maʼlumotlar bilan taʼminlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Kriminologiya fanining mustaqil fan sifatida vujudga kelishi XIX asr oʻrtalariga toʻgʻri keladi. Baʼzi tadqiqotchilar kriminologiya fani yuzaga kelishini 1764-yilda italiyalik Chezare Bekkariyaning "Jinoyatlar va jazolar haqida" nomli kitobi nashr etilishi bilan bogʻlaydi, biroq kriminologiya atamasini ilk bor 1879-yilda fransiyalik Pol Topinard oʻzining antropologik izlanishlar olib borish jarayonida qoʻllagan. Maqolada kriminologiyaning fan sifatida mavjudligi uch xil yondashuv asosida oʻrganilgan. Shuningdek, kriminologiya fani aniqlash, toʻplash, bashorat qilish va aholini xabardor qilish orqali oʻz vazifalarini bajarishi tahlil qilingan. "Raqamli kriminologiya", "Jinoyatlarni prognoz qilishda sunʼiy intellektning oʻrni", "Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarning oldini olishda sunʼiy intellektning oʻrni" va "Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarning oldini olishda sunʼiy intellektning oʻrni" kabi mavzularda tadqiqot olib borish zarurligi toʻgʻrisida takliflar bildirilgan.*

Kalit soʻzlar: *kriminologiya, fan, jinoyatchilik, huquqbuzarlik, huquqbuzarliklarning oldini olish, yigʻish funksiyasi, taʼriflash funksiyasi, prognoz qilish funksiyasi, aholini xabardor qilish funksiyasi.*

ВОЗНИКНОВЕНИЕ, АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУКИ КРИМИНОЛОГИИ

Абдурасулова Кумриниса Раимкуловна,
доктор юридических наук, профессор кафедры
профилактики правонарушений
Академии МВД Республики Узбекистан

Умирзаков Бегзод Атабоевич,
доктор философии по юридическим наукам (PhD), доцент,
начальник кафедры криминологии
Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. *В данной статье анализируется общественная необходимость возникновения криминологии как науки, стоящие перед ней сегодняшние задачи и перспективы развития. Криминология представляет собой социально-правовую науку, целью которой является изучение преступности, её причин и условий, личности преступника, потерпевшего в результате преступления, сущности, характера и закономерностей профилактики преступлений, дать криминологическую характеристику отдельных видов и направлений преступности, с тем чтобы разрабатывать меры по повышению эффективности профилактики преступлений и обеспечить научными предложениями и рекомендациями, направленными на совершенствование практики профилактики правонарушений. Хотя эта наука «молода» относительно других юридических наук, но как социально-правовая наука приобретает особое значение в обеспечении необходимой информацией практики борьбы с преступностью, находясь в связи как с социальными, так и с правовыми науками. Возникновение криминологии как самостоятельной науки относится к середине XIX века. Некоторые исследователи связывают возникновение криминологии с изданием в 1764 году книги итальянца Чезаре Беккариа «О преступлениях и наказаниях», однако впервые термин «криминология» был использован в 1879 году французом Полем Топинардом в процессе проведения собственных антропологических исследований. Изучены три различных подхода к существованию криминологии как науки, а также то, как криминология выполняет свои задачи посредством своих основных функций: определение, сбор, прогнозирование и информирование населения. В рамках дисциплины криминологии высказаны предложения по темам для будущих исследований, таким как «Цифровая криминология», «Роль искусственного интеллекта в прогнозировании преступности», «Роль искусственного интеллекта в предупреждении преступлений в сфере информационных технологий» и «Передовой опыт зарубежных стран по внедрению искусственного интеллекта и современных цифровых технологий в криминологическую деятельность».*

Ключевые слова: *криминология, наука, преступность, правонарушение, профилактика правонарушений, функция сбора, функция определения, функция прогнозирования, функция информирования населения.*

THE EMERGENCE OF THE SCIENCE OF CRIMINOLOGY, ACTUAL TASKS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abdurasulova Kumrinisa Raimkulovna,
Professor of the Department of Crime Prevention
of Academy of MIA of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law

Umirzakov Begzod Ataboevich,
Head of the Department of Criminology of Academy
of MIA of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy in Legal Sciences (PhD), Associate Professor

Abstract. *This article analyzes the social necessity for the emergence of criminology as a science, its prospects for development, and its current pressing tasks. Criminology, in its aim, studies crime, its causes and conditions, the personality of the criminal, the victim of the crime, the nature, features, and regularities of crime prevention, provides criminological descriptions of specific types and directions of crime, develops measures to improve the effectiveness of crime prevention, and supplies the practice of crime prevention with scientific proposals and recommendations. Although this science is relatively "young" compared to other legal sciences, it is of particular importance in providing the practice of combating crime with necessary information due to its connection with both social and legal sciences. The emergence of criminology as an independent science dates back to the mid-19th century. Some researchers link the emergence of criminology to the publication of Italian Cesare Beccaria's book "On crimes and punishments" in 1764, but the term "criminology" was first used by the Frenchman Paul Topinard in 1879 during his anthropological research. The article examines the existence of criminology as a science based on three different approaches. Additionally, the article analyzes how criminology fulfills its tasks through identifying, collecting, predicting, and informing the public. Suggestions are made regarding the need to conduct research on topics such as "Digital criminology," "The role of artificial intelligence in predicting crimes," "The role of artificial intelligence in preventing crimes in the field of information technology," and "The role of artificial intelligence in preventing crimes in the field of information technology."*

Keywords: *criminology, science, crime, offense, crime prevention, collection function, definition function, forecasting function, public information function.*

Kirish

Dunyo miqyosida jinoyatchilikning umumiy tushunchasi va ko‘rinishi sekin-astalik bilan shakllangan. Jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun uni bilish, anglash, va tushunish zarur. Ushbu zarurat asosida kriminologiya fani yuzaga keldi. Kriminologiya o‘z maqsadiga ko‘ra jinoyatchilik, uning sabab va shart-sharoitlari, jinoyatchi shaxsi, jinoyatdan jabrlanuvchi, jinoyatlar profilaktikasining mohiyati, xususiyati va qonuniyatlarini o‘rganish, jinoyatchilikning alohida turlari hamda yo‘nalishlariga kriminologik tavsif berish, jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini oshirish choralarini ishlab chiqish hamda huquqbuzarliklar profilaktikasi amaliyotini ilmiy taklif va tavsiyalar bilan ta’minlovchi ijtimoiy-huquqiy fandir [1].

Kriminologiya fanining potensiali, avvalo, jinoyatchilik tushunchasi tomonlari va parametrlari, uning boshqa salbiy hodisalar bilan aloqadorligi, shaxs antiijtimoiy xulq-atvorining jinoyatchilik bilan dialektik aloqadorligini aniqlash va o‘rganishdan iborat [2].

Mamlakatimizda huquqbuzarlik (jinoyat) larning barvaqt oldini olish, xulq-atvori jinoyat sodir etish yoki jabrlanishga moyil bo‘lgan shaxslarning xulqini tuzatish, jinoyatlarning sabablari, unga imkon bergan sharoitlarni aniqlab, ularni bartaraf etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Buning uchun vakolatli tuzilmalar uchun barcha sharoitlar yaratilmoqda. Oxirgi ikki yilda huquq-tartibot faoliyatiga oid 10 ta qonun, Prezidentning 40 ga yaqin farmon va qarorlari, 60 dan ortiq hukumat qarorlari qabul qilindi. Huquq-tartibot organlari, ayniqsa, ichki ishlar xodimlarining oylik maoshi keskin oshirildi va ko‘plab imtiyozlar berildi. Mahalla uchun 30 mingdan ortiq yangi shtatlar kiritildi. Chunki aholi tinchligini ta’minlash mahalladan boshlanishi kerak.

Afsuski, bugungi kunda jamiyatimizda jinoyat sodir etgan shaxslarning har uchinchisini yoshlar tashkil qilmoqda. Shu bois uyushmagan yoshlar bilan yagona yondashuv asosida ishlashni yo‘lga qo‘yish maqsadida Davlat xavfsizlik xizmati raisi boshchiligida idoralaro kengash tuzilishi rejalashtirildi. Bu kengash yoshlar bilan manzilli ishlash dasturlarini amalga oshiradi.

Oilaviy nizolar, ayollar jinoyatchiligi holatlariga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Ijtimoiy-maishiy muammosi bor oilalar bilan

ishlash davlat idoralarining birinchi galdagi vazifasi boʻlishi zarurligidan kelib chiqib, Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etildi. “Xavfsiz oila” tamoyili asosida alohida ish tizimi yoʻlga qoʻyildi.

Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-martdagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ–2833-son va 2018-yil 14-fevraldagi “Toshkent shahrida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish toʻgʻrisida”gi PQ–3528-son qarorlari qabul qilindi.

Ushbu hujjatlarda jamoat xavfsizligini taʼminlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashishning yaxlit tizimini shakllantirishning mutlaqo yangi mexanizmlari belgilab berildi.

Material va metodlar

Maqolada amaldagi qonunlardan foydalanildi hamda pozitiv va normativ, induktiv va deduktiv usullar qoʻllandi.

Yuqoridagi hujjatlarda qoʻyilgan vazifalarni bajarish va hal etishda kriminologiya fanining ham oʻziga xos oʻrni bor. Boshqa huquqiy fanlarga nisbatan “yosh” boʻlsa-da, kriminologiya ijtimoiy-huquqiy fan sifatida ham ijtimoiy, ham huquqiy fanlar bilan aloqadorlikda ijtimoiy salbiy hodisa – jinoyatchilik, uning alohida turlari, muayyan jinoyatning mavjud boʻlishi, sodir etilishi va oʻsishining sabablari hamda unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, ularni bartaraf etish (zararsizlantirish), jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotini zarur maʼlumotlar bilan taʼminlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Bu esa jinoyatlarning oldini olish samaradorligini yanada oshirish orqali jinoyatchilik darajasini imkon qadar eng kichik miqdorgacha kamaytirishga qaratilgan bilimlar yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etishni nazarda tutadi.

Tadqiqot natijalari

Kriminologiya fanining mustaqil fan sifatida vujudga kelishi XIX asr oʻrtalariga toʻgʻri keladi. Chunki insoniyat tarixida XIX asr ayrim fanlarning rivojlanishi va yangi fanlarning kashf etilish davri boʻldi, desak mubolagʻa boʻlmaydi. XIX asr dunyo mamlakatlari iqtisodiyotida yirik ishlab chiqarishning shakllanishi aholining koʻpchilik qismi ushbu iqtisodiy ishlab chiqarish sanoatlariga jalb qilinishi bilan ham bogʻliq. Yangi iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlarining paydo boʻlishi insoniyat manfaatlari uchun katta foyda keltirish bilan birga aholining ijtimoiy munosabatlarga kirishishidagi ziddiyatlarni ham chuqurlashtirib yubordi. Bu, oʻz navbatida, jinoyatchilikning oʻsishiga olib keldi. Shu munosabat bilan jinoyatchilikka qarshi kurashish masalasi rivojlangan mamlakatlarning muhim vazifalaridan biriga aylandi.

Chunki jinoyatchilik qaysi shakl yoki toifada boʻlmasin, insoniyatning tinch turmush tarziga muttasil xavf solib kelgan. Shuning uchun ham jinoyatchilikning oldini olish, unga yoʻl qoʻymaslik choralari insoniyat taraqqiyotining har bir davrida, jamiyatdagi mavjud fan-texnika yutuqlari asosida qoʻllanganligini unga qarshi kurashish choralarining zarur ilmiy-nazariy asoslarga ega boʻlganligida ham koʻrish mumkin.

Tadqiqot natijalari tahlili

Ayrim tadqiqotchilar kriminologiya fanining vujudga kelishini 1764-yilda italiyalik Chezare Bekkariyaning “Jinoyatlar va jazolar haqida” nomli kitobi nashr etilishi bilan bogʻlaydi [3]. Biroq kriminologiya atamasini ilk bor 1879-yilda fransiyalik shifokor va antropolog Pol Topinard oʻzining antropologik tadqiqotlarida qoʻllagan [4]. Shundan soʻng 1885-yilda italiyalik olim Rafaele Garofalo [5] tomonidan “Kriminologiya” monografiyasining chop etilishi natijasida ilk bor kriminologiya fani paydo boʻldi. Ushbu monografiya uch qismdan iborat boʻlib, unda jinoyatchilik, jinoyatchi va jazo masalalari oʻrganilgan [6].

Kriminologiyaning fan sifatida mavjudligini qayd etishda *uch xil yondashuv ilgari surilgan*:

birinchi yondashuvga ko'ra, kriminologiya umumijtimoiy fan hisoblanadi, chunki u jinoyatchilikning ijtimoiy hodisa sifatidagi sotsiologik, iqtisodiy, psixologik va pedagogik jihatlarini o'rganadi (M.I. Kovalev, A.B. Saxarov, B.S. Utevskiy va b.). Mazkur yondashuv kriminologiyani sotsiologiyaning bo'limi sifatida tan olgan AQSh olimlariga ham xosdir. Germaniya, Italiya va Fransiyada kriminologiya hatto ijtimoiy-tabiiy fan hisoblanadi;

ikkinchi yondashuvga ko'ra, kriminologiyani yuridik fanlar, xususan, jinoyat huquqi doirasidan chetga chiqarib bo'lmaydi. Bundan xulosa shuki, kriminologiya jinoyat huquqi fanining tarkibiy qismi, biroq uning faqat muayyan-sotsiologik qismi hisoblanadi. Holbuki, jinoyat huquqining o'zi uning normativ-dogmativ qismidir (A.A. Gersenzon, V.D. Menshagin, A.A. Piontkovskiy, P.S. Romashkin, M.S. Strogovich va b.). Ushbu yondashuv tarafdorlarining fikriga ko'ra, yagona jinoyat huquqi fanini sun'iy tarzda ikki qismga ajratish katta metodologik xatodir. Ba'zan maxsus adabiyotlarda mazkur yondashuvning bir turiga duch kelish mumkin. Unga ko'ra, kriminologiya jinoyat-huquqiy fanlarning mustaqil kompleks qismi hisoblanadi (A.D. Berenzon, V.A. Sergievskiy, V.E. Eminov va b.);

uchinchi yondashuvga ko'ra, kriminologiya – ijtimoiy-huquqiy fan. Mazkur nuqtayi nazar umumiy e'tirof etilgan asosiy yondashuv hisoblanib, u amalda aksariyat olimlar tomonidan tan olingan. Uning tarafdorlari kriminologiya predmetining asosiy tarkibiy elementlari (ayniqsa, jinoyatchilik sabablari, jinoyatchi shaxsi, jinoyatchilikning oldini olish) huquqiy hodisalar va munosabatlar doirasidan chetga chiqishi, biroq asosiy tayanch nuqtalari (xususan, jinoyat va jinoyatchi, shu jumladan, jinoiy va ma'muriy jazo) huquqning tegishli tarmoqlari, avvalo, jinoyat huquqi hamda jinoyat-protsessual huquqi bilan belgilanishidan kelib chiqadi. Binobarin, kriminologiya ikki ijtimoiy fan – sotsiologiya va huquq tutashgan joyda turadi. Shu bois u ijtimoiy-huquqiy fan hisoblanadi [7].

Hozirgi zamon kriminologiya fani o'z maqsadiga ko'ra, jinoyatchilik, uning sabab va shart-sharoitlari, jinoyatchi shaxsi, jinoyatdan jabrlanuvchining shaxsi, jinoyatlar profilaktikasining mohiyati, xususiyati va qonuniyatlarini o'rganish, jinoyatchilikning alohida turlari hamda yo'nalishlariga kriminologik tavsif berish, jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini oshirish choralarini ishlab chiqish hamda huquqbuzarliklar profilaktikasi amaliyotini ilmiy taklif va tavsiyalar bilan ta'minlovchi ijtimoiy-huquqiy fan hisoblanadi.

Kriminologiya fan sifatida XX asrning 60-yillaridan boshlab jadal rivojlana boshladi. Dastlab oliy o'quv yurtlari dasturlarida o'quv predmeti sifatida ta'sis etilgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan uning tadqiqotlari fan tadqiqotlari darajasiga ko'tarildi. Shuning uchun ham kriminologiyaning aynan shu ikki yo'nalishdagi shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga xolisona yondashish va baho berish lozim.

Kriminologiya fani mustaqil o'quv predmeti sifatida dastlab sobiq Ittifoq davrida, 1963/1964-o'quv yilidan Moskva davlat universitetining yuridik fakultetida o'qitila boshladi. Ushbu o'quv predmeti uchun bo'ladigan mashg'ulotlarga dastlab 40 soat ajratilgan. 1964/1965 o'quv yilidan boshlab kriminologiya sobiq Ittifoq hududida mavjud bo'lgan oliy o'quv yurtlari yuridik fakultetlarida, jumladan, mamlakatimizda ham o'qitila boshladi. Kriminologiya faniga bo'lgan ehtiyojning oshib borishi natijasida dars soatlari ham ortgan.

Keyinchalik kriminologiya fanining nomlanishi va mazmuni borasida bir qator o'zgarishlar kuzatildi. 1974-yilda mazkur fan Kriminologiya va ichki ishlar organlarining profilaktika faoliyatini boshqarish deb nomlangan bo'lsa, 1975/1976-o'quv yilidan Huquqbuzarliklarning oldini olishni tashkil etish deb nomlandi (ushbu o'quv predmetining bir bo'limi sifatida kriminologiyaning fan sifatidagi asosiy muammolari yoritila boshladi).

1978/1979-oʻquv yilidan boshlab Huquqbuzarliklarning oldini olish deb nomlandi [8].

Hozirda deyarli barcha rivojlangan, shuningdek, rivojlanayotgan chet el davlatlarining yuridik mutaxassisligi yoʻnalishidagi oliy va oʻrta maxsus oʻquv yurtlarida kriminologiya alohida mustaqil fan sifatida oʻqitiladi.

Mamlakatimizda ham kriminologiya faniga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Jumladan, kriminologiya fani alohida mustaqil fan sifatida Ichki ishlar vazirligi akademiyasi, Toshkent davlat yuridik universiteti, Jamoat xavfsizligi universiteti, Oʻzbekiston Milliy universiteti, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetida oʻqitib kelinmoqda.

Ichki ishlar vazirligi akademiyasida kriminologiya fani Kriminologiya kafedrasida 1977-yildan boshlab oʻqitiladi.

1994-yilda Ichki ishlar vazirligi akademiyasida kriminologiya faniga jami 66 soat (30 soat ma'ruza, 28 soat seminar, 8 soat amaliy), 2017-yilda 72 soat (34 soat ma'ruza, 26 soat seminar, 12 soat amaliy), 2023-yilda esa 56 soat (28 soat ma'ruza, 28 soat seminar) oʻquv yuklamasi ajratilgan.

Jinoyatchilik, undan jabrlangan shaxs bilan bogʻliq muammolar, jinoyat sodir etilishida jabrlanuvchining oʻrni va rolini ilmiy oʻrganish uchun 2017/2018-oʻquv yilidan boshlab Ichki ishlar vazirligi akademiyasida viktimologiya fani boʻyicha darslar oʻtila boshladi. Viktimologiya alohida ijtimoiy-huquqiy fan sifatida kriminologiya fanidan ajralib chiqdi va 36 soat (12 soat ma'ruza, 12 soat seminar, 12 soat amaliy) oʻquv yuklamasi sifatida oʻqitila boshladi. IIV akademiyasi Kriminologiya kafedrasi professori F.M. Muhiddinovning mas'ul muharrirligi ostida mualliflar jamoasi tomonidan mamlakatimizda ilk bor 2021-yilda "Viktimologiya" darsligi [8] oʻzbek tilida (lotin va kirill alifbosida) chop etildi.

Darslikda jinoyatdan jabrlanganlar haqidagi ta'limotning shakllanishi va rivojlanishi, jabrlanuvchining shaxsi, viktimlik va uning turlari, jabrlanuvchi va jinoyatchi oʻrtasidagi munosabat hamda ularning oʻzaro aloqadorligi, jabrlanuvchi shaxsining jinoyatning sabab va sharoitlari bilan bogʻliqligi, jabrlanuvchining ayrim jinoyatlarning sodir etilishida tutgan oʻrni hamda jinoiy vaziyatning yuzaga kelishi va rivojlanishiga turtki beruvchi xulq-atvor sifatlari, jabrlanuvchining jinoyat sodir etishga turtki beruvchi, imkoniyat yaratuvchi, toʻsqinlik qiluvchi, jinoiy qilmish sodir etilishidan oldin, sodir etilishi vaqtida va sodir etilganidan keyingi xulq-atvori, jinoyatlarning latent boʻlib qolishida jabrlanuvchilarning tutgan oʻrni, jinoyatlar viktimologik profilaktikasi tushunchasi, maqsadi, vazifalari va prinsiplari, jinoyatlar viktimologik profilaktikasi obyekti, subyektlari, shakllari, usullari va chora-tadbirlari, jinoyatlar viktimologik profilaktikasining konseptual, ilmiy-nazariy va huquqiy asoslari, alohida turdagi jinoyatlardan jabrlangan shaxslarning viktimologik tavsifi kabi masalalar yoritilgan.

1980-yilda Toshkent davlat universitetining yuridik fakultetida kriminologiya fani jami 12 soat (6 soat ma'ruza, 6 soat seminar) oʻquv yuklamasi sifatida oʻqitilgan. Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan soʻng, 1991-yilda Toshkent davlat yuridik institutida kriminologiya fani jami 20 soat (10 soat ma'ruza, 10 soat seminar) oʻquv yuklamasi sifatida oʻqitilgan. 2013-yilda, Toshkent davlat yuridik institutiga universitet maqomi berilganidan soʻng kriminologiya fani maxsus fan sifatida Jinoiy odil sudlov fakultetida jami 55 soat (20 soat ma'ruza, 35 soat seminar) oʻquv yuklamasi sifatida oʻqitib kelinmoqda.

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti ochilishi bilan (1976-y.) Tarix-geografiya fakulteti negizida 1977-yil Huquqshunoslik boʻlimi tashkil etilgan va ushbu boʻlimda kriminologiya fani 1981-yildan boshlab oʻqitila boshlagan. 1993-yilda Tarix-geografiya fakultetidan Huquqshunoslik boʻlimi alohida ajralib, yuridik fakultet tashkil etildi. Bugungi kunda Qoraqalpoq davlat uni-

versiteti yuridik fakultetida kriminologiya fani jami 60 soat (28 soat ma'ruza, 32 soat seminar) o'quv yuklamasi sifatida o'qitilmoqda.

2018-yildan Jamoat xavfsizligi universitetida kriminologiya fani jami 72 soat (36 soat ma'ruza, 36 soat seminar) o'quv yuklamasi sifatida o'qitilgan. 2021-yildan boshlab 76 soat o'quv yuklamasi sifatida o'qitilmoqda [9].

Yuqoridagilardan mamlakatimizning yuridik mutaxassislikka ixtisoslashgan yetuk oliy ta'lim muassasalarida kriminologiya fani alohida mustaqil fan sifatida o'qitilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ushbu fanning jinoyatchilikka qarshi kurashishda ahamiyati muhimligidan dalolat beradi.

Kriminologiya fanining rivojlanishi yetuk ilmiy-pedagogik mutaxassislar tayyorlashni ham taqozo etadi. Jumladan, o'tgan yillar davomida ushbu yo'nalishda mutaxassislar tayyorlash bo'yicha bir qator tadbirlar amalga oshirildi, xususan, zarur darslik va o'quv qo'llanmalar yaratildi. O'zbekistonda birinchi marta Y. Karaketov va M. Usmonaliyevlar tomonidan o'zbek tilida 13 bosma taboqdan iborat "Jinoyatchilikka qarshi kurashning kriminologik choralari" nomli o'quv qo'llanma nashr qilindi [10]. Shuningdek, S. Zaripov va I. Ismoilovlar tomonidan o'zbek tilida ilk "Kriminologiya" darsligi nashr qilingan [11]. Shundan so'ng mualliflar jamoasi tomonidan turli yillarda bir qancha kriminologiyaga oid darsliklar nashr qilindi. 2015-yilda IIV Akademiyasida I. Ismailov, Q.R. Abdurasulova va I.Y. Fazilovlar mullifligida "Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun" va "Kriminologiya. Maxsus qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun" darsliklari chop etildi.

Alohida yakka mualliflikdagi "Kriminologiya" darsligi ilk bor 2008-yilda yuridik fanlar doktori, professor Q.R. Abdurasulova muallifligida chop etilgan. 2023-yilda IIV akademiyasi Kriminologiya kafedrasida professor Q.R. Abdurasulovaning mas'ul muharrirligi ostida mualliflar jamoasi tomonidan "Kriminologiya" darsligi lotin va kirill alifbosida [3] tayyorlanib, chop etildi.

Yuqoridagilardan mamlakatimizda kriminologiya fani rivojlanishiga Z.S. Zaripov, Y. Karaketov, M. Usmonaliyev, I. Ismoilov, M.X. Rustamboyev, Q.R. Abdurasulovalar katta hissa qo'shgan deyish mumkin.

Kriminologiya rasman Jinoyat huquqi. Kriminologiya. Jinoyat-ijroiya huquqi (12.00.08) ixtisosligi kabi ilmiy tadqiqot olib boriladigan fanlar ro'yxatiga kiritilgan. Shu bois mamlakatimizda ushbu yo'nalishda ko'plab fan nomzodlari, falsafa (PhD) va fan doktorlari (DSc) tayyorlanmoqda.

Kriminologiya fanining rivojlanish istiqbollari jamiyatda ro'y beradigan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy o'zgarishlar asosida kechishini aslo nazardan chetda qoldirmaslik zarur. Zotan, kriminologiya fan sifatida e'tirof etilgan dastlabki bosqichida va hozirda jamiyat hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar bir-biridan farq qilishini e'tiborga olish lozim.

Kriminologik ijtimoiy hodisalarga doir mavjud bilimlarni bugungi kun jinoyatchilikka qarshi kurash nazariyasi va amaliyotining ehtiyojlaridan kelib chiqib, yangilash, mavjud muammolarning nazariy va metodologik jihatdan asoslangan yechimlari va jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha zarur tavsiyalar ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish kriminologiya fanining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Olimlar kriminologiyaning vazifalarini bir nechta guruhga ajratadi. Xususan, A.I. Dolgova kriminologiyaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni qayd etadi:

1) jinoyatchilik profilaktikasini yanada jadallashtirish maqsadida kriminologik hodisalarni ilmiy tushuntirish va prognoz qilish;

2) mavjud konsepsiyalar va ishlanma (g'oya)larni real tahlil qilish, ulardagi e'tiborli jihatlarni saqlab qolish, shuningdek, qotib qolgan va haqiqatga zid holatlardan voz kechish; jinoyatchilik va uning tendensiyalarini shakllantirish; kriminogen determinantlar tizimini to'liq aniqlash;

3) kriminologik bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, kriminologik nuqtayi nazardan asoslangan va jinoyatchilikdagi oʻzgarishlarga taʼsiridan kelib chiqib, normativ aktlarni ekspertizadan oʻtkazish, ilmiy asoslangan tavsiyalarni jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotiga joriy etish;

4) jinoyatchilikka qarshi kurashish boʻyicha xalqaro tajribani oʻrganish va uni amaliyotga tatbiq etish;

5) jinoyatlarning oʻta xavfli turlari (iqtisodiy jinoyatchilik, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, zoʻrlik ishlatib sodir etilgan ogʻir jinoyatlar, uyushgan jinoyatchilik, terrorizm, korrupsiya)ni oʻrganish va ularga qarshi kurashishning samarali choralarini ishlab chiqish [12].

V.E. Eminov kriminologiyaning vazifalarini quyidagi guruhlarga ajratgan:

1) oʻrganish vazifasi (jinoyatchilikning mavjud boʻlishi va rivojlanishining qonuniyatlari, jinoyatchi shaxsi va turli jinoyatlarning sodir etilishi mexanizmlari, ijtimoiy oʻzgarishlarni hisobga olgan holda, jinoyatchilikka qarshi kurashish strategiyasini oʻrganish);

2) prognoz qilish;

3) aholini xabardor qilish (bilimini oshirish).

N.F. Kuznetsova kriminologiya fanining predmeti va tabiatidan kelib chiqib, uning quyidagi vazifalarini koʻrsatgan:

1) tahliliy (jinoyatchilik, uning umumiy holati va jinoyatlar turlari, jinoyatchi shaxsi, jinoyatchilikning sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlar, oldini olish tizimi va samaradorligini tadqiq etish);

2) prognoz qilish (kriminologik hodisalarning rivojlanish ehtimoli haqida fikrlar bildirish);

3) amaliy (kriminologik tavsiyalarni qonun ijodkorligi va uni qoʻllash amaliyotiga tatbiq etish);

4) xalqaro (BMT, Interpol va boshqa tashkilotlar yoʻnalishida jinoyatchilikka qarshi chora-tadbirlar ishlab chiqish).

Yuqorida keltirilgan kriminologiya fanining vazifalarini tizimlashtirish asosida jamiyat rivojining hozirgi bosqichida uning quyidagi vazifalarini qayd etish lozim:

a) jinoyatchilik haqidagi bilimlarni boyitish uchun uning obyektiv va haqiqiy hajmi (holati), bunda oʻtmish va hozirgi vaqtdagi jinoyatchilik dinamikasi, darajasi, tuzilishiga oid bilimlarga ega boʻlish;

b) jinoyatchilik turlariga qarshi kurashishni differensiatsiya qilish uchun ularni kriminologik tadqiq etish;

d) jinoyatchilik sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash hamda ularni ilmiy nuqtayi nazardan oʻrganish, ularni bartaraf etish boʻyicha tavsiyalar ishlab chiqish;

e) jinoyatchi shaxsi va muayyan jinoyatning sodir etilish mexanizmini oʻrganish, turli jinoyatlarni klassifikatsiyalash va jinoyatchi shaxslarni tiplarga ajratish;

f) jinoyatchilikning oldini olish hamda unga qarshi kurashish vositalari va yoʻnalishlarini aniqlash;

g) muayyan hududlardagi jinoyatchilikka ilmiy tashxis qoʻyish;

h) xalqaro va xorijiy davlatlar tajribasini oʻrganish hamda ularning yutuqlaridan foydalanish.

Har qanday fan singari kriminologiya ham amaliyotning aniq tavsiyalar, qulay axborotlar bilan taʼminlanishiga xizmat qiladi.

Bu borada asosiy eʼtibor yuqori malakali, bilimdon va oʻz ishini sevadigan, jinoyatlar va jinoyatchi shaxsiga differensiatsiya nuqtayi nazaridan yondashadigan kadrlar tayyorlashga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Shulardan kelib chiqib, kriminologiya fani quyidagi vazifalarni oʻz oldiga qoʻyadi:

– jamiyatda umumiy jinoyatchilik, uning alohida turlari, muayyan jinoyatning mavjud boʻlishi, sodir etilishi va oʻsib borishining sabablari hamda uni bartaraf etish boʻyicha zarur ilmiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish;

– jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti ehtiyojlaridan kelib chiqib, chuqur ilmiy

xulosalarga tayangan holda jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha zarur tavsiyalar berish;

– jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotini jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha zarur tavsiyalar bilan ta’minlash;

– xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribasini o‘rganib, uni jinoyatlar profilaktikasida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar berish;

– jinoyatchilikni prognoz qilish va jinoyatchilikka qarshi kurashishni rejalashtirish;

– maxsus ilmiy metodlar yordamida kriminologiyaga taalluqli hodisalarni o‘rganish, ularga doir mavjud bilimlarni bugungi kun jinoyatchilikka qarshi kurashish nazariyasi va amaliyoti ehtiyojlaridan kelib chiqib yangilash;

– jinoyatlar profilaktikasini takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borish.

Muxtasar qilib aytganda, kriminologiya fanining asosiy vazifasi kriminologik ahamiyatga ega bo‘lgan ijtimoiy hodisalarga doir mavjud bilimlarni bugungi kun jinoyatchilikka qarshi kurashish nazariyasi va amaliyoti ehtiyojlaridan kelib chiqib yangilash, mavjud muammolarning nazariy va metodologik jihatdan asoslangan yechimlari va jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha zarur tavsiyalar ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga tatbiq etishdir.

Ushbu og‘ir, sharafli vazifalarni bajarishda kriminologiya o‘zining ilmiy asoslangan tavsiyalarini yaratadi. Mazkur tavsiyalar esa jinoyatchilikka qarshi kurashni tashkil etishda zarur manba hisoblanadi.

Shuni unutmaslik zarurki, kriminologiya fani jinoyatlar profilaktikasiga doir samarali ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalar yaratishi juda muhim. Chunki har qanday fan singari kriminologiya ham ilmiy-nazariy jihatdan boyitib borilmasa, jinoyatchilikka qarshi kurashishda zarur vazifalarni bajara olishga qodir fan sifatida rivojlana olmaydi. Bu borada nazariya amaliyotning ko‘zi ekanligini e’tibordan chetda qoldirmaslik lozim.

Kriminologiya fanining jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotidagi ahamiyati ortib bormoqda. Uning ilmiy tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan ilg‘or tajribalar jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida muhim qarorlarga kelish imkonini beradi.

Kriminologiya fani o‘zining vazifalarini quyidagi asosiy funksiyalari orqali amalga oshiradi:

1) *yig‘ish funksiyasi* – tadqiqotlar olib borish orqali jinoyatchilik bilan bog‘liq u yoki bu jarayonning qanday kechayotganligi va qanday ro‘y berayotganligi xususida zarur kriminologik axborotlar yig‘ishni nazarda tutadi;

2) *ta’riflash funksiyasi* – olingan empirik axborotlarni tahlil qilish, guruhlarga ajratish va umumlashtirish asosida kriminologiya predmetiga kiruvchi jarayonlarni yoritishni nazarda tutadi. Bunda u yoki bu holatning qanday ro‘y berganligi ochib beriladi va mavjud voqelik xususida to‘plangan ma’lumotlar nazariy jihatdan ma’lum bir tartibda o‘rganiladi. Shuningdek, kriminologik voqelikka daxldor ijtimoiy hodisalarni o‘rganish asosida o‘ziga xos tushuncha va nazariy konsepsiyalar yaratiladi;

3) *prognoz qilish funksiyasi* – bunda u yoki bu jarayonning qanday kechishi va shu asosda kelgusida yuzaga keladigan oqibatlar, umuman olganda, o‘rganilayotgan jarayonning qay tarzda rivojlanishi mumkinligi oldindan ilmiy bashorat qilinadi. Kriminologiya kriminologik ahamiyatga ega bo‘lgan hodisa va jarayonlar yo‘nalishi, kelajakdagi o‘zgarishlarni o‘rganib, ularning keyingi holati va yo‘nalishini prognoz qiladi;

4) *aholini xabardor qilish funksiyasi* – hozirgi vaqtda jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti jinoyatchilikni nazariy jihatdan tubdan o‘rganish vazifasini yanada qat’iy qilib qo‘ymoqda. Umuminsoniy qadriyatlar va inson huquqlari asosiy o‘ringa qo‘yilayot-

gan, hozirgi vaqtda to‘siq bo‘layotgan salbiy hodisalarni ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish bu hodisalarda kelajakda qanday o‘zgarishlar bo‘lishi mumkinligini prognoz qilib, jinoyatchilikka qarshi kurashishning samarali choralarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Kriminologiya fanining asosiy vazifalari samarali bajarilishini ta’minlash uchun quyidagilar taklif etiladi:

1) huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlarining ixtisoslashtirilgan statistika hisobotlaridan kriminologik ilmiy tadqiqotlar olib borishda samarali foydalanish mexanizmini yaratish va ilmiy markaz tashkil etish maqsadga muvofiq;

2) kriminologiyaning dolzarb muammolari bo‘yicha samarali ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish borasidagi ilg‘or xalqaro tajriba va chet mamlakatlar amaliyotini hisobga olish;

3) jinoyatchilikka qarshi kurashishning zamonaviy usullariga oid elektron (publistik, yuridik, ilmiy-ommabop) adabiyotlar tarqatishni jadallashtirish. Jumladan, IIV akademiyasi va Toshkent davlat yuridik universiteti hamkorligida internet tarmog‘ida “Kriminologiyaning dolzarb masalalari” nomli xalqaro ilmiy-amaliy elektron jurnalini tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu, bir tomondan, mamlakatimiz ilm-fani, xususan, kriminologiya fani yutuqlarining xalqaro miqyosda e’tirof etilishiga xizmat qilsa, boshqa tomondan, tadqiqotchilarga o‘z ilmiy maqola (tezis) larini nashr ettirishlarida qulayliklar yaratadi.

Mamlakatimiz Prezidentining jinoyatchilikka qarshi kurashishga oid talablariga muvofiq, kriminologik bilimlar yangilash, rivojlantirish, ularni amaliyotga tatbiq etish kriminologiyaning asosiy vazifasi ekanligidan kelib chiqib, so‘nggi besh yilda qayd etilgan jinoyatlar soni besh barobarga oshganligi *(2019–2023-yillarda respublika bo‘yicha qayd etilgan jinoyatlar soni 2,3 barobarga oshgan. Masalan, 2019-yilda 46 mingta jinoyat qayd etilgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 104 mingga yetgan)*, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligida maktab o‘quvchilari sonining ko‘payganligi *(2023-yilda voyaga yetmaganlar 3500 ta jinoyat sodir etgan. Shundan 2 280 nafarini maktab o‘quvchilari tashkil qiladi)*, mansabdor shaxslarning jinoyatlari *(2023-yilda 3575 nafar mansabdor shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan bo‘lib, bu 2022-yilga nisbatan 15 foizga ko‘p*) ham ortganligini e’tiborga olib, ushbu yo‘nalishlarda tadqiqot olib borilishi maqsadga muvofiq.

Xulosalar

O‘ylaymizki, yuqorida keltirilgan taklif, tavsiya va xulosalarning amaliyotga tatbiq etilishi bu boradagi muammolarni hal etishda ijobiy natijalar beradi.

Kriminologiya fani doirasida jinoyatlar profilaktikasiga oid samarali ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalar yaratish muhimdir, chunki kriminologiya fani ilmiy-nazariy jihatdan boyitib borilmasa, jinoyatchilikka qarshi kurashishda zarur vazifalarni bajara olmaydigan, rivojlanishdan to‘xtab qolgan fanga aylanib qoladi.

Jumladan, kriminologiya fani bugungi kunda jinoyatchilikka qarshi kurashishni ta’minlash uchun ilmiy-nazariy tavsiyalar manbayi bo‘lib qolmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, mazkur fan davr talabiga ko‘ra o‘zining yangi rivojlanish bosqichiga o‘tmoqda.

Binobarin, kriminologiya fan sifatida vujudga kelgan davrdan buyon o‘tgan vaqt ichida jamiyat hayotida nafaqat ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, balki shu bilan bog‘liq holda, kishilarning dunyoqarashi, ongida ham yangicha fikrlashlar yuzaga kelganligini ko‘rish mumkin. Tabiiyki, bu holat kriminologiya faniga ham davr talabi asosida yondashishni taqozo etmoqda.

Bu esa kriminologlar tomonidan jamiyat uchun yot bo‘lgan qilmish (jinoyat)ning tor ma’nodagi huquqiy tushuncha emasligi va unga ijtimoiy hamda psixologik tushuncha sifatida ham qarash e’tirof etilganligini ko‘rsatadi. Bu holat insonning qilmishiga yangi ilmiy nuqtayi nazardan yondashish omilini yuzaga keltirdi hamda jinoyatchilik-

ning huquqiy jihatdan belgilangan chegaradan chetga chiquvchi sabab va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar jinoyatchilikka qarshi kurashdagi asosiy yo‘nalish ekanligi va umuman jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi bu yo‘nalishlarning murakkabligi, shu bilan birga, xilma-xil bo‘lishini isbotlash kabi muammolarga yangicha yondashishga e’tibor qaratildi.

Bugungi kunda kriminologiya fanining jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotidagi ahamiyati tobora oshib, fanning ilmiy tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan ilg‘or tajribalar jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida muhim qarorlarga kelishga imkon yaratmoqda.

So‘nggi yillarda jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti jinoyatchilikni nazariy jihatdan tubdan o‘rganish orqali ilmiy tashxis qo‘yish yanada dolzarb ahamiyat kasb etgani bois umuminsoniy qadriyatlar va inson huquqlari asosiy o‘ringa qo‘yilayotgan bugungi davrda kriminologiyaning muhim muammosi islohotlar yo‘liga to‘siq bo‘layotgan salbiy hodisalarni ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish, bu hodisalar samarasi o‘laroq, kelajakda qanday o‘zgarishlar bo‘lishi mumkinligini prognoz qilib, jinoyatchilikka qarshi samarali choralar ishlab chiqishdan iboratdir.

Hozirda mamlakatimizda kriminologik tadqiqotlar tizimini takomillashtirish bo‘yicha samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi “Jamoat xavfsizligini ta’minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–10-son Farmoni bilan kriminologiya bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib boruvchi ilmiy muassasa – Kriminologiya tadqiqotlar instituti tashkil etildi.

Mazkur muassasaning asosiy yo‘nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

respublikada kriminogen vaziyatga oid chuqur tadqiqotlar amalga oshirish, jinoyatchilik tendensiyalarini tizimli ravishda tahlil va prognoz qilish, uning ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, ma’naviy-ma’rifiy, huquqiy, tibbiy va tashkiliy omillarini kompleks ilmiy tashxislash asosida aniqlash;

hududlar kesimida kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish choralari samaradorligini ilmiy jihatdan baholash, shuningdek, ilmiy tahlil, prognoz va tashxis xulosalariga asoslangan holda qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish orqali jinoyatchilik omillarini bartaraf etish choralarini ishlab chiqish;

ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali kriminologik faoliyat amaliyotida mavjud muammolarni hal etish bo‘yicha ilmiy asoslangan kompleks yechimlar, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish bo‘yicha zarur chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

jamoatchilik o‘rtasida shov-shuvga sabab bo‘lgan jinoyatlar omillarini aniqlash hamda ularni bartaraf etish choralarini ishlab chiqishda belgilangan tartibda mutaxassis sifatida surishtiruv va dastlabki tergov organlariga uslubiy ko‘maklashish;

jahon kriminologiyasining ilg‘or tajribalarini doimiy o‘rganish hamda uning samarali natijalarini O‘zbekiston Respublikasi sharoitlarida qo‘llash bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;

kriminologiya sohasi bo‘yicha mustaqil izlanuvchilik shaklida oliy malakali ilmiy kadrlar tayyorlash, talabgorlarni belgilangan tartibda ilmiy darajalar va ilmiy unvonlarga taqdim etish.

Respublikamizda iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohalar, davlat boshqaruvi tizimiga sun’iy intellekt texnologiyalari jadal sur’atlar bilan kirib kelayotgan bir paytda zamonaviy tahdidlardan himoya qilishda kriminologik tadqiqotlar muhim rol o‘ynaydi. Sun’iy intellekt imkoniyatlariga oid umidlar bilan bir qatorda tahdid va xavotirlar ham bor.

Xavotirlarning eng oddiysi uning insonlar ishini tortib olishi va ishsizlikni koʻpaytirishidir. Eng katta tahdid esa sun'iy intellekt hukmron boʻladigan kelajakda insoniyatning yashab qolishi savol ostiga qolayotganligidir. Shu munosabat bilan kriminologiya fani doirasida "Raqamli kriminologiya", "Jinoyatchilikni prognoz qilishda sun'iy intellektning roli", "Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarning oldini olishda sun'iy intellektning o'rni" va "Kriminologik faoliyatga sun'iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etishda xorijiy davlatlarning ilgʻor tajribalari" kabi mavzularda tadqiqotlar olib borilishiga jiddiy ahamiyat qaratilishi zarur.

REFERENCES

1. Ismailov I. Kriminologiya fanining shakllanishi, rivojlanishi va hozirgi holati [Formation, development and current state of the science of criminology]. Tashkent, Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan, 2014, 57 p.

2. Zaripov Z., Mirzajonov K. Sovremennaya kriminologiya: yeyo sostoyaniye i zadachi [Modern criminology: its state and tasks]. *State and Law,* 2004, vol. 4 (20), p. 39.

3. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya [Criminolog]. M.H. Rustamboyev (Ed.). Tashkent, TSIL Publ., 2008, p. 3.

4. Material from Wikipedia – the free encyclopedia. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Topinar._Pol

5. Kriminologiya: Obshchaya chast' [Criminology: General part]. F.K. Zinnurova (Ed.). Kazan, Judicial Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2019, 358 p.

6. Umirzakov B.A. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi va oldini olish [Criminological description and prevention of juvenile delinquency]. Tashkent, Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan, 2020, 90 p.

7. Abdurasulova Q.R., Zakirova A.G., Umirzakov B.A., Qarshiyev Gʻ.S. Kriminologiya: Chizmalar albomi [Criminology: An Album of Drawings]. Q.R. Abdurasulova (Ed.). Tashkent, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2020, 182 p.

8. Zaripov Z.S., Pulatov Yu.S., Avanesov G.A. et al. Kriminologiya [Criminology]. Z.S. Zaripov (Ed.). Tashkent, Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan, 2006, pp. 37–38.

9. Zakirova O.G. Kriminologiya nazariyasini rivojlantirish va uning dolzarb muammolari [Development of the theory of criminology and its current problems]. *Legal World*, 2024, no. 5, pp. 50–62.

10. Abdurasulova Q.R., Zakirova A.G., Muxitdinov F.M., Aliyev Sh.X., Xoʻjakulov S.B., Umirzakov B.A., Qarshiyev Gʻ.S. et al. Viktimologiya [Victimology]. F.M. Muxitdinov (Ed.). Tashkent, Academy of Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2021, 320 p.

11. Karaketov Y.M., Usmonaliyev M.U. Jinoyatchilikka qarshi kurashning kriminologik choralari [Criminological measures of combating crime]. Tashkent, 1995, 229 p.

12. Zaripov Z., Ismoilov I. Kriminologiya. Umumiy qism [Criminology. General part]. Tashkent, 1996, 228 p.

13. Abdurasulova Q.R., Zakirova A.G., Ismailov I. et al. Kriminologiya [Criminology]. Tashkent. Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan, 2023, 318 p.

14. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya fanining hozirgi kundagi dolzarb vazifalari [Current tasks of the science of criminology]. *Legal World,* 2024, no. 4, pp. 40–44.

15. Umirzakov B.A. Kriminologiya fani vujudga kelishining ijtimoiy zarurati va rivojlanish istiqbollari [Social need for the emergence of the science of criminology and development prospects]. *Legal World*, 2024, no. 4, pp. 57–62.